

Демичева Алла Валеріївна
кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри
соціально-гуманітарних дисциплін
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
(м. Дніпро, Україна)

ДИСКУРС ТОЛЕРАНТНОСТІ ТА ПРАВА ЛЮДИНИ

Концепт «толерантність» широко використовують у соціально-поведінкових науках, філософії, педагогіці, він активно входить у дискурсивне поле правознавства та правозахисту. Слово «толерантність» походить від латинського *tolerantia* – терпимість, тобто здатність утворювати й підтримувати спільність із людьми, які відрізняються певним чином від типу, що переважає. Толерантність – це протилежність ворожості, антипатії, ненависті. В історії людства нетерпимість була завжди, вона породжувала війни, релігійні переслідування й ідеологічні протистояння. У повсякденному житті вона виражалася й виражається у фанатизмі, стереотипах, упередженні, а на державному рівні – у расовій дискримінації, переслідуванні за національною, релігійною ознакою, у порушенні найважливіших демократичних свобод. Проблема толерантності вперше була актуалізована та артикульована в західній цивілізації в контексті релігійної ворожнечі, а релігійна толерантність поклала початок усім іншим свободам, які були досягнуті у вільному суспільстві. Як зазначав Ю. Хабермас, протягом XVI і XVII ст. релігійна толерантність стає поняттям із галузі права. Уряди видають декрети про толерантність, приписуючи урядовцям і правовірному населенню толерантну поведінку щодо релігійних меншин. За правовим актом про терпимість влади до людей іншої віри з їх релігійною практикою постає забезпечення толерантного ставлення до представників релігійного об'єднання, яких раніше пригнічували або переслідували [4, с. 45].

Як самостійне поняття толерантність з'явилася в епоху Просвітництва XVIII ст., яку часто наділяють духом толерантності. Уперше це слово вжив у «Листі про терпимість» Дж. Локк, політична філософія якого пронизана пропагандою природних прав людини. Про толерантність писав і видатний філософ епохи Просвітництва Вольтер, чий погляд склався під час спостереження за подіями в Англії, де в XVII ст. в умовах релігійного плюралізму й релігійної толерантності був досягнутий мир і встановилася загальна атмосфера милосердя. Інший аспект явища й поняття «толерантність» розглядав Дж. Ст. Мілль в своєму есе «Про свободу». Він визнавав цінність відмінностей як таких, вважаючи, що суспільство буде більш розвинутим, якщо в ньому поєднуються різноманітні способи життя.

Таким чином, змістовне наповнення концепту «толерантність» відбувалося впродовж багатьох століть, і цей процес продовжується до сьогодні, накопичуючи різноманітні значення. Український науковець І. Вегеш, розглядаючи еволюцію змісту концепту «толерантність», виокремлює три періоди: 1) трактування толерантності як терпимості, пасивного ставлення до «іншого» як до когось, кого потрібно терпіти (найнижчий рівень толерантності); 2) трактування толерантності як підтримання «нейтралітету» у ставленні до «іншого», визнання за «іншим» прав, якими наділені ми самі, але в той же час небажання діяти з ним спільно; 3) трактування толерантності як активного механізму для конструювання моделей взаємодії та співпраці з «іншим»... [1, с. 23].

Соціологічний підхід до проблеми знайшов відображення в роботах Г. Зіммеля, А. Шюца, Т. Парсонса, З. Баумана, Е. Гідденса, М. Уолцера та ін. Так, Г. Зіммель фактично визначив тактовність як діючу установку толерантності, яка полягає в «обмеженні індивідуальних поривів там, де цього вимагають права інших». Згідно з поглядами Т. Парсонса, толерантність можна розглядати як розрізнення між припустимим (терпимим, прийнятним) і неприпустимим (нетерпимим, неприйнятним). Із точки зору феноменології, толерантність – це соціальна реальність, яку люди спостерігають у повсякденному житті, коли соціальна значущість відмінностей, що існують між ними, набуває загрозливого характеру й направляє їх психологічну та фізичну активність на пониження цієї загрози шляхом протиборства з носіями відмінностей (інтолерантність) або шляхом пониження їх значущості (толерантність).

Отже, соціологічні інтерпретації толерантності доволі варіативні: толерантність розуміють як соціальну цінність, норму соціального життя, принцип людських взаємин, конкретну поведінку, особистісну рису чи соціальну характеристику соціуму тощо. Харківський дослідник О. Хижняк виокремлює три етапи розвитку соціологічного дискурсу толерантності: 1) етап категоріального пошуку – розвиток понять «соціальна солідарність», «злагода» (Е. Дюркгейм, П. Сорокін, Т. Парсонс та ін.); 2) етап емпіричного вивчення толерантності в різних сферах суспільного життя – виокремлення проявів та видів толерантності (С. Штоуффер, Дж. Протро, С. Григг, Г. МакКлоскі, Дж. Саліван, А. Брілль, Є. Головаха, Н. Паніна, А. Ручка, В. Паніотто та ін.); 3) сучасні інтерпретації толерантності – усвідомлення багатомірності поняття (М. Уолцер, Н. Победа та ін.) [5, с. 202]. Разом із принципами толерантності можна виділити такі її види: інтелектуальна (плюралізм) як ознака інтелектуальної зрілості; моральна як терпимість до різних стилів життя, звичок і звичаїв; релігійна, яка розуміють як право приймати або відкидати віру й практику окремих релігій; соціальна, соціально-політична; етнічна як терпиме ставлення до етнічних груп.

Політико-правова концептуалізація поняття «толерантність» зафіксована в Декларації принципів толерантності, підписаній 16 листопада 1995 р. в Парижі 185 державами – членами ЮНЕСКО: толерантність – це «пошана, ухвалення і правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого сві-

ту, наших форм самовираження і способів виявлення людської індивідуальності» [2]. Це визначення передбачає терпиме ставлення до інших національностей, рас, кольору шкіри, статі, сексуальної орієнтації, зросту, інвалідності, мови, релігії, політичних або інших думок, національного або соціального походження. При цьому в Декларації використовується концепт «терпимість», хоча за змістом йдеться саме про толерантність. Зазвичай толерантність має більш виражену активну спрямованість, ніж терпимість, та може розглядатися як офіційний дискурс держави, основа демократії і прав людини. Нетерпимість у поліетнічному, поліконфесійному, полікультурному й майже трансгуманному [7] суспільстві призводить до порушень прав людини та насильства. Цей взаємозв'язок толерантності і прав людини чітко відображено в Декларації принципів толерантності, яка складається з Преамбули та 6 статей. Так, у статті 1 (п. 1.3) зазначено, що толерантність – це обов'язок сприяти утвердженню прав людини, плюралізму демократії та правопорядку. І далі в п. 1.4 продовжується думка про те, що прояв толерантності аналогічний до поваги прав людини [2]. Польський соціолог Ришард Ворбріх стверджує, що еволюція європейських стосунків призвела до окреслення загальних засад розуміння прав людини, тим самим окреслюючи кордони толерантності [5, с. 203]. Основною метою толерантності є захист прав меншин, які розуміють як невеликі за розміром соціальні групи, виокремлені на підставі походження, віросповідання, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності, майнового стану, етносу тощо. Перебуваючи в умовах обмеженості ресурсів порівняно з більшістю, такі групи можуть зазнавати порушень своїх прав, можуть не мати можливості для їх захисту. Таким чином, дискурс держави щодо толерантності формує й певні обов'язки: повага, захист та забезпечення прав людини без жодного винятку, недискримінаційна політика та практика.

Однак конституція чи ряд законів не можуть усунути упередження, що закріпилися в суспільстві, не можуть подолати наявне дискримінаційне ставлення до певних груп «інших». Питання про рівень толерантності українців постає перед соціологами упродовж усіх років існування незалежної України і вирішується через проведення загальнонаціональних опитувань. Наведемо дані такого дослідження, присвяченого темі прав людини в Україні, що було проведено Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва протягом 6–19 жовтня 2020 року (вибірка – 2 002 респонденти). Відповідаючи на запитання, чи потрібно обмежувати права певних соціальних груп, респонденти розділилися. Зокрема, безумовно чи за певних обставин українці готові обмежувати права наркозалежних (63 %), олігархів (50 %), колишніх засуджених (46 %), людей зі специфічними політичними поглядами (46 %) та ЛГБТ (42 %). Середній рівень підтримки обмеження в правах спостерігається стосовно ромів (38 %) та безхатьків (31 %). Респонденти менш готові обмежувати в правах безробітних (18 %) і переселенців із Криму та Донбасу (20 %). Тож якщо порівняти ці дані з попередніми опитуваннями 2016 і 2018 років, побачимо, що дещо зріс рівень толерантності й зменшилася готовність насе-

лення обмежувати в правах певні соціальні групи. Ідеться, зокрема, про колишніх засуджених (–3,8 %), представників ЛГБТКІ+-спільноти (–3,2 %), наркозалежних (–1,8 %), безхатків (–1,8 %), людей із непопулярними політичними поглядами (–1,6 %) та ромів (–1,4 %) [6].

Таким чином, толерантність є складним багатоаспектним міждисциплінарним поняттям, яке досліджують протягом багатьох століть та по-різному трактують і сьогодні. Воно дискурсивне та багатозмістовне. Толерантність не можна ототожнювати з поняттям терпимості, оскільки перша припускає не поблажливість, а готовність до діалогу, співпраці та власне діалог і співпрацю. Толерантність – це перш за все активна позиція, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини. Дискурс толерантності пов'язаний з діяльністю як формальних інститутів (політичні інститути, ЗМК, освіта та ін.), так і неформальних організацій. Визнання толерантності як правового й державного принципу полягає в юридичному визначенні прав людини як підґрунтя існування держави. Це корелює з правозахисним підходом, який робить акцент на універсальності прав людини, незалежно від національності, кольору шкіри, мови, релігії, етнічної та соціальної належності, сексуальної орієнтації тощо та ставить у центр уваги спільні риси, а не відмінності. Серед правових засобів забезпечення толерантності можна виділити: забезпечення толерантності на рівні міжнародно-правових механізмів (так, М. Уолцер підкреслює, що міжнародне співтовариство є найтолерантнішим [3, с. 33]); конституційне забезпечення та корпус законів; судова практика щодо окремих проявів нетолерантності.

1. Вегеш І. Еволюція концепту толерантності у світовій науковій думці. *Толерантність на кордонах Європи: вимір для України: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* Ужгород: ФОП Наумченко Н. В., 2019. 144 с.

2. Декларация принципов терпимости (утверждена резолюцией 5.61 Генеральной конференции ЮНЕСКО от 16 ноября 1995 года). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_503#Text (дата звернення: 18.04.2021).

3. Уолцер М. Про толерантність / пер. з англ. М. Лупішко. Харків: Видавнича група «РА – Каравела», 2003. 148 с.

4. Хабермас Ю. Когда мы должны быть толерантными? О конкуренции видений мира, ценностей и теории. *Социологические исследования*. 2006. № 5. С. 45–53.

5. Хижняк О. Межі соціальної толерантності в соціологічному дискурсі. URL: <http://ekhnuir.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/989/2/%D0%A5%D0%B8%D0%B6%D0%BD%D1%8F%D0%BA%20202-205.pdf> (дата звернення: 23.04.2021).

6. Що українці знають і думають про права людини. Оцінка змін 2020. URL: https://zmina.ua/content/uploads/sites/2/2020/12/what-ukrainians-know-and-think-about-human-rights2020.pdf?fbclid=IwAR1HnNqB-zvV1zVQmGpUYFQ0GLbx_T2TTXu5gc5qBBJtCLEj8ommFIyAaFf (дата звернення: 20.04.2021).

7. Halapsis A. V. Gods of Transhumanism. *Anthropological measurements of philosophical research*. 2019. Vol. 16. P. 78–90. Doi:10.15802/ampr.v0i16.188397.